

„СТИХИЯТА НА ДОКУМЕНТАЛИЗМА“

КАТЯ ЯНЕВА

Голяма част от втория том „Избрано“ на Петър Незнакомов представлява „Разкази за петте океана“. В обичайните два тома, с които се отбелязва една писателска шейсетгодишнина, авторът е изоставил множество свои работи, за да публикува „Разказите. . .“ до един. А това е третото им издаване. Очевидно Незнакомов обича тази своя книга, има доказателства, че и други я ценят — през 1977 г. тя получава наградата „Георги Кирков — Майстора“ и дори за разлика от повечето книги на хумористи е отбелязана с рецензия. Не е внесла обаче черно на бяло никаква корекция в литературно-критическото възприемане на автора. Той пък от своя страна междувременно написал най-новите си литературни пародии и пристъпи към създаването на т. нар. „Литературни спомени“, продължавайки да развива отдавна проявени и особено категорично в „Разкази за петте океана“ качества. Затова и въпросните „Разкази. . .“ заслужават повече внимание. Тези истории за пътешествия из бурните световни океани окончателно доведоха Незнакомов до тихите води на белетристиката. „Тихи“ — защото имам предвид неговия път на писател-журналист през всичките вълнения на следдеветосептемврийското ни време.

Петър Незнакомов има дълъг стаж в хумористичната публицистика, преди направи решителните си стъпки в художествената проза, но влечението му към разказа е очевидно от самото начало. Той се появява в първите броеве на „Стършел“ с два разказа, един след друг — при това те са първите му произведения. И макар по-нататък да се включва най-дейно в колективната работа по списването на вестника и да се появява в различни рубрики, често свързани с коментиране на конкретни събития, т. е. да си върши обичайната журналистическа работа — мине, не мине брой, — печата разказ. Хумористичен, кратък, „из ежедневието“, разбира се, все още с белезите на школуване у майсторите — но преди всички разказ! Той умее да види комичната случка, той „среща“ смешни герои, той „чува“ говора им. Той е непосредствен, „разговаря с читателя, „обсъжда“ преживелици и грижи, мисълта му е в следвоенната, революционната ни столица. Един от първите, един от най-активните сътрудници (и създатели) на „Стършел“, той споделя общата идейно-тематична насоченост на вестника, а „Стършел“ още с появата си през 1946 г. започва весела и люта схватка с всичко, което е „буржоазно-капиталистическо“, което е „останка“ от експлоататорския строй. Хуморът е подчертано политически, класов, безкомпромисно целенасочен, свързан с актуалността. В тогавашните пълни със „задачи“ дни да си хуморист и да не си журналист, е немислимо. И макар на страниците на „Стършел“ да се е появил един млад разказвач, той си пише антрефилетата, „каретата“, файлетоните, репортажите, всякакъв род хроники, труди се над редакционната поща и т. н. — времето си иска своето.

Впрочем журналистическите задължения на Незнакомов ще продължават — с месеци, когато един брой се „прави“ от неколцина души, с по-късия ангажимент поне за един „конкретен“ файлетон седмично, и още по-късно — с непресекащите редакторски задължения. Пълното „откъсване“ на писателя от журналиста не е станало и едва ли ще стане. Но изграждането на белетриста, неговото укрепване трябва да се търси не само в сборниците с хумористични разкази, нито само в книгата му със „сериозна“ проза — „В ония дни“, а в цялостното му творчество, вкл. и във файлетоните му, и в най-политическата му книга, написана заедно с Мирон Иванов — „Железни хора“. А „Разказите...“? „Разкази за петте океана“ са онова безспорно изявяване на белетриста, което идва след вълненията и опита на публициста, което е запазило душата на съвремието, но обобщава представи и мисли за човека от различни епохи, за неговото развитие и същност — една мъдро-лукава книга, създадена с удоволствие.

Ако всеки хуморист „лъже“ читателя си, говорейки несериозно за сериозни неща, то авторът на „Разказите“ лъже два пъти. Той се опитва — и го прави с успех — да ни „заблуди“, че сме попаднали на приключенски истории из далечното и пълно с подвизи време на големите географски открития, че не сме у нас си, между свои, а векове назад, между чужденци. Той претендира да е историограф и тази претенция е така добре подготвена, внимателно съобразена с историческите факти, така последователно внедрена във всеки разказ, че не трябва прибързано да се нарече просто лъжлива и да се приеме единствено като трик в полза на четивността. Книгата има две лица — едното е лицето на документалния исторически разказ. Преди да се опитам да видя що за трик е тази документалност в цялостната работа на белетриста и доколко му е бил необходим, искам да подчертая нейната самостоятелна сполука. „Разказите“ могат с успех да минат за своеобразна историческа популяризация.

Незнакомов признава отдавнашното си пристрастие към всякакъв род книги, които водят към факта — научни трудове, жизнеописания, спомени, писма. Събитията, свързани с преломни епохи за човечеството, го вълнуват на първо място чрез документалната и после — чрез художествената литература. В библиотеката му тези книги си оспорват мястото с класиката в литературата и с професионално подобрения хумор. Това, мисля, не е причудливост на писател, заст предимно с актуалната проблематика — това е по-скоро характерното за хумористичния талант влечение към реалното събитие, към истинските хора. (Но обяснението тук не е наложително — говоря само за предразположението на писателя към документалното четиво.) Самите „Разкази“ Незнакомов пише буквално с исторически справочници, с географски атлас на бюрото си и след много свои „пребивавания“ в оная преломна за човечеството епоха на мъжество и дързост, на алчни съперничества и авантюристични походи към нови земи и нови богатства — епоха, която е велико доказателство за възхода на човечеството и за спекулирането с най-големите човешки добродетели в неизбежното сплитане на държавни, класови и кастови интереси. Едва ли читателят ще се откаже от едно въображаемо присъствие в тази епоха. И би научил твърде много — благодарение уважението на автора към историческите факти. Малко неочакваната у един хуморист историографска добросъвестност (нали в представите ни тъкмо хумористът има най-голяма свобода да преиначава нещата!) се дължи на две причини: първо, на сериозното и принципно за Незнакомов убеждение, че един писател (какъвто и да е той по характера на творческите си занимания) може да се връща към миналата епоха само ако е положил всички усилия да я опознае; и, второ, че тъкмо документално „възстановената“ история отговаря на неговия художествен замисъл. И под „опознаване“ той разбира не само знаенето на съвременната научна пре-

ценка за съответната епоха в историческия развой, научната характеристика на събитията и лицата, но и навлизане в т. нар. „интериор“ на времето с усета за духовна атмосфера, с разбиране на тогавашните (не само класови и съсловни), а и лични човешки взаимоотношения, с внимание към нравствените норми и техните външни проявления, с акуратност към безелите на времето в бита — до предметния детайл, в речта — до строежа на фразата. А в „Разказите“ писателят си позволява не само връщане към средата на хилядолетие — та има да се справя с дистанция от няколко века, но излиза и от пределите на собствената си родина, за да се подвизава между испанци, португалци, маври, англичани. Можеше да смае читателя си с измислици, които едва ли някой щеше да си направи труд да опровергава, а и представите за правата на художествената измислица не са регламентирани — освен от нейната целесъобразност! (За целесъобразността — осъзната от писателя — става дума. С нея ще свързваме налагането на документалното начало.) Незнакомов не си позволява да бърка дори названията на мореплавателните съоръжения у испанци, у португалци, у англичани, не си го позволява относно подробности на облеклото у различни народи, да не говорим за титлите, длъжностите, личните имена. Несигурните по онова време държавни граници в „Разказите“ се уважават. И т. н. Така че, когато авторът казва: „Да се върнем в Португалия в навечерието на откриването на морския път до Индия, извършено от великия адмирал Вашку да Гама“, то можем да бъдем уверени, че той наистина ще ни „върне“ там и фактите, установени от историците, няма да бъдат накърнени, че ще можем буквално да следим перипетии на едно от великите географски открития — от замисъла до осъществяването му. Така и става: „Експедицията е подготвена извънредно щателно (. . .) от Бартоломеу Диаш, който по това време все още се надява, че ще бъде назначен за капитан-командор. Тя е съставена от четири плавателни съда: „Сао Габриел“, „Сао Рафаел“, „Берриу“ и един товарен кораб-склад. По проект на Бартоломеу Диаш, който има огромен опит от плаванията в крайбрежните води на Африка, косите латински платна на корабите са заменени с квадратни (с това полезната ветроходна площ се увеличава значително), дъната на корабите са разширени, за да газят по-малко, по-лесно да маневрират в плитки води, а и в трюмовете им да се побира повече плячка, което никак не е без значение, като се имат предвид далечните цели на експедицията. Въоръжението също е усилено. На всеки кораб има по дванадесет топа (бомбарди). Тази предвидливост на Диаш после, когато работата опира до сражения с арабските кораби, оказва огромна услуга на Вашку да Гама.“ И по-нататък ще намерим сведения за експедицията, по-важните имена от екипажа ще бъдат споменати, датите — също, пристанища, заливи, чужди брегове ще се появяват и губят пред очите ни. „На 16 декември 1497 година флотилията достига последния падран (каменен или дървен кръст, забит на подходящо място на брега — знак за португалското присъствие и владичество), поставен от Бартоломеу Диаш край устието на Риу ди Инфанти. На земята оттатък мътните води на реката не е стъпвал още португалски крак.“ Пояснението в скоби е на писателя — такива пояснения в книгата има доста; географските наименования често са давани на два езика; самите събития са „удостоверявани“ неведнъж с извадки от старинни документи. . . Проявите на документалиста не са изчерпват с това. (А и героите са исторически личности!) Но да приемем ли вече „Разкази за петте океана“ за сполучлив, малко по-особен (защото е направен с чувство за хумор) опит на български писател в научнопопулярната литература? Не бива. Защото въпреки солидното фактологическо въоръжение Незнакомов не „описва“ историята и нейните герои, а като художник се обръща към нашето време, създава разказите си с голямо вътрешно въднение (ако не искаме да употребим неговия

много по-силен израз „писах ги с голям хъс“), вълнение — напълно съвременно по причини и неприсъщо на летописеца. Не, никак не го е вълнувало голямото недоразумение, станало с Кристобал Колон и Америго Веспучи, нито стремителната кариера на кралския пират Дрейк. И загадките около „Мери Селист“ едва ли са го подбудили да ги разгадава, и „Непобедимата армада“ не ще да го е заставила да обяснява разгрома ѝ. Колкото и безспорно да е удоволствието на писателя в преповтарянето на историческите събития, колкото и майсторски-увлекателно да го прави, зает като че ли с единствената мисъл да бъде достоверен пред любознателния читател, той е преди всичко белетрист, който участва в нашите днешни спорове за добро и зло, преходно и вечно, лично и социално. Историята на Триштан Тершейра се отнася до злоупотребата с едно общественополезно дело, злоупотреба, каквато често става в наши дни: „Португалският парадокс“ е правариант на известния „втори начин“ в уреждане на работите; „Флорентинският банков чиновник“ е иронична възхвала на словесната измама; „Гибелта на Атлантида“ показва резултата от скъсване на единствено необходимата — живата — връзка между обществото и неговите ръководители; сър Френсис Дрейк от „Ода за нахалството“ има не едно съвременни нашенски имена. . . Разказите са 13 и тяхното изреждане дава една след друга причините за историческите „плавания“ на Незнакомов — списък на добре известни наши пороци, които авторът е сметнал толкова сериозно опасни за обществото ни, та ги е включил в книга, завършваща с необичайното за хумориста строго предупреждение: „Хора, бдете!“ Не мога да намеря разказ, в който темата да излиза от кръга на тревожните ни проблеми, не мога да намеря разказ, в който писателят да е преувеличил или подценил реалните опасности. (Разбира се, преценката се съдържа не в самотното заповедно изречение „Хора бдете!“, тя се съдържа в творбите като цяло, а получава пределна яснота именно в съчетанието на художествената измислица с документалността.) Тук отново ще припомним журналистическия опит на Незнакомов, и ще го припомним с добра дума, защото многократните сблъсквания на писателя с конкретните проявления на това или онова зло са подготвили „суровия“ материал за разказите, били са подтик за размисление и по-нататък — за създаване на книгата. Но текущата журналистическа работа изграждала с течение на времето и онова важно за хумористичния талант качество — мярката на изболчичението.

Ще се отклоня за малко от разказите на Незнакомов, но защо да не го кажа сега: има нещо, което поставя понякога в смешно положение самия хуморист — това е лютата подигравка с дребното и галантната шега със страшното. В „Разкази за петте океана“ има много смях, както има и много злини в ползрението на автора. Но смехът е различен, защото по различному е преценено злото-обект. Ако „Странното изчезване на град Консепсион“ е само шега отнотно маниите на съвременния човек за извънградски жилища и тонът на автора се обяснява със съзнанието му, че във въпросната мания има и едно човешко влечение към природата, то „Фикс-идеята на капитан Хъдзън“ се докосва до много по-сериозни сфери на злото, защото открива противоречието между самоотвержения човешки устрем напред към неизвестното и жалкото пресмятане на изгодата, между благородната саможертва и дребнавото самосъхранение. Авторът естествено не може да остане в тона на шегата, той, макар и съдържан, е гневен, а смехът му — язвителен. Безжалостен е и присмехът в „Как бе победена „Непобедимата армада“, защото писателят вижда фаталния край на всяко дело — нека то да е замислено като голямо, — ако за него не се работи, а се разиграва театър, ако не се дават всички възможни сили, а се търсят леките пътища, удобните роли. Има разкази, така остро казващи „не“ на едно явление от нашата действителност, на един съвременен човешки по-

рок, на някое древно човешко зло, че Незнакомов, познат ни отдавна с веселожизнения си поглед към реалността, ни изненадва. Но е в правото си — схванал е злото-обект в истинските му измерения и не желае да ни забавлява, когато е длъжен да ни внуши предупреждение. „Жестоката стара история“ на доктор Пиколомини ни казва, че свободата, човешката справедливост могат да тържествуват в едно общество само ако са извоювани, изстрадани и осъзнати, и отстоявани от това общество — не могат да бъдат подарени от боговете, нито опазени от тях; казва ни още, че много и трудноизкоренимо е робското у човека, че силни и мъчнопреодолими са властолюбието, насилието, егоизмът. При такава тема — социална и нравствена, — която се отнася до открити актуални въпроси, може ли писателят да е добронамерено шеговит? Той е тревожен, той предупреждава, той настоява човекът, човечеството да мобилизират своите сили. Такъв — вискателно-строг — е и в „Гибелта на Атлантида“, защото говори за жизнено важни неща, в „Проблемът „Сан Антонио“, защото разобличава ужасно спящо ни, но, уви, упорито явление. Затова пък в „Ода за нахалството“ или в „Мистерията „Мери Селист“ го виждаме искрено да се забавлява с досадните за всички ни, но толкова обясними и все пак не злокобни злини.

Незнакомов не пише исторически, популяризаторски разкази. Той е в съвременната проблематика. Цялата работа по историческата достоверност е в служба на художественото поставяне на съвременните въпроси — защото авторът не иска и не е дидактичен. Той изгражда във всеки разказ „действителен“ свят и налага на „миналото“ да общува с „днешното“, дава на читателя си възможност да проумява актуални въпроси, разказвайки му стари събития. Акuratно наподобявайки документалния разказ, хумористът придобива големи възможности.

Строг и съдържан, той изрежда събитията — документално — до един момент. . . До един момент, когато казва: „А сега да изложим нашата версия за събитията.“ И се впуска в такива главоломни предположения, каквито може да роди само съвременно съзнание, освободено от чинопочитания, способно да отбелязва превъплъщенията на живота, парадоксите на историята. От точката „А сега да изложим нашата версия“ започва пренасянето на днешния начин на мислене и опита на съвременния човек през вековете назад и свалянето на героичното, забулнено в тайни минало на равнището на днешното обичайно-ежедневно, просто-битово. Смяхът е „леко“ постигнат. В разказите се сблъскват (и щастливо съжителствуват) документалност и измислица, величавото е преведено на езика на делничното, комичните деяния имат трагичен край, исторически фиксираните трагедии са заредени с много смях. Колкото по-убедително „невинен“ е летописецът, толкова по-сигурен е хумористичният ефект, когато той разсъждава, танцувайки своята хипотеза — „резултат на наши издирвания“, толкова по-добре устроен е маскарадът.

Но това „устройство“ съдържа определени трудности за белетриста — да свържеш документалност и най-волна фантазия, пък и по отношение на епоха и личности, към които човечеството се отнася с пиетет, е творческа задача, която изисква и историчност на погледа, и разбиране за общозначимо и лично в биографиите на „великите“, и собствена, неколеблива позиция спрямо делата и характерите им, и способност да виждаш човешките качества във вековното им съществуване до днешното им проявление, и деликатност — да не натрапваш аналозиите.

Първият (по време на написване) разказ — „Мистерията „Мери Селист“ — в сравнение с по-късните е най-лека и откротена пародия на историческо четииво. Тук съвременният социален въпрос (за карьеристичните вражди) намира място като „нашенска“ версия между многото версии за обезлюдяването на

прочутия ветроход. Наистина хумористът може да си позволи една комедия на правите „вътре“ в загадъчната трагедия на „Мери Селист“, а комедията може да бъде „направена“ и съвременна. Така че под перото на българския „изследовател“ сложните и не толкова сложни и дълбокоумни ходове по овладяването на капитанския пост, съперничеството до кръв, до хладнокръвни убийства стават смешно „възвишена“ картина на толкова нашенските пошли служебни „кръвопролития“, сатира на егоцентричната активност. С този първи разказ авторът само е „напипал“ нишките, които ще му позволят да „изтегли“ историята към съвремението, да използва историческата фактология в своите обобщаващи преценки за днешни злини. В този разказ все още не е разгърната действителна историческа драма (на каквито ще се натъкваме в другите разкази), все още е оскъден историческият материал (на чиято подкрепа, отбелязах, Незнакомов толкова ще разчита и затова — стриктно ще държи), все още не се появяват като художествени герои историческите лица (а това, смятам, е едно от добрите и, предполагам, трудни достижения на автора). Но да му признаем правото да развива и обогатява своята първоначална идея, да разгръща своето хрумване. Все пак и в този начален разказ има много важният за смисловото съдържание на всички по-нататъшни разкази ефект — ефектът от съчетанието на исторически трагичното и съвременно комичното, чрез който се постига желаното сатирично изобличение; и тук е набелязана реалната основа на измисленото действие. Каква по-категорична (макар и весело поднесена) преценка на безогледния егоцентризъм от исторически известния трагичен край на кораба? И по-нататък в изграждането на следващите разкази „летописецът“ невинно ще подпъхва заредените с комизъм картинки от нашето време в строгите рамки на историята, за да се получи суровата преценка за злото. Безспорно — добра находка е тази „историчност“ за един писател, който мисли сериозно по нашите проблеми, по нашите трудности, безспорно оригинално допитване до историята, творческо прилагане на истината „историята — учителка на народите“.

От „Мистерията „Мери Селист““ нататък съвсем очевидно нараства историческата фактология в разказа, т. е. оформя се по-добре документалната основа и се очертава ясно стремението на писателя да намери в историята най-доброто място за разполагане на съвременните явления. (Авторът се движи, впрочем, винаги съпровождан от опасността да изпадне в описателност, да претрупа повествованието с исторически данни, географски названия и т. н. Понякога и действително разказът е поутежен в този смисъл, но само понякога — обикновено „историографът“ си знае мястото — да създава твърдината, върху която свободно и в същото време естествено ще се подвизават комичните герои — толкова принадлежащи на историята, колкото и на съвремението.)

С тези думи — „място на съвременните явления“ в историята, „документална твърдина“ — искам да подчертая, че Незнакомов много внимателно търси в историята такива събития и такива действителни личности, които по някакъв начин носят съвременния проблем, които биха му позволили, без да прегрешава спрямо истината, да разгърне съвременен по проблематика разказ.

Щастлива е въобще находката с епохата на ренесансовите открития: епоха на пробудена жизненост на човечеството, когато се разместват улегналите пластове на средновековни представи и обичаи, когато племена и народи се раздвижват, откривайки чудесата на необгледната земя, когато в пътешествия, нашествия и завоевания се активизират контактите, обменят знания, морални ценности и пороци, създават се и развенчават величия, осъзнава се стойността на човека. Авторът наистина щастливо попада в неизбродните пространства на смешения на явления от различен порядък, надареният с усет за комичното може да го съзρε буквално на всяка крачка. Можем да си кажем (ако сме невни-

мателни по отношение на авторския замисъл), че на Незнакомов са му подадени хиляди факти, които наричаме „ирония на историята“ — от рода на тези, че зад мъжеството на пътешествениците се таят възжеланията за скъпоценните подправки, че месеци на героични изпитания водят до златото на инките или че един благодетел на човечеството може да бъде обезглавен за провинение пред някой от кралете и т. н. Обаче всички тези съкровища от комизъм са предварително потърсени и преценени от автора. Доказателство за липсата на всякакво лекомислие към примамливия жизнен материал е отговорността, с която Незнакомов решава един важен художнически въпрос, с който Ренесансът не можеше да не го сблъска и задължи — въпроса за историческата личност.

Към всички трудности, общовалидни за писателя, пресъздаващ образите на великите, авторът на „Разкази за петте океана“ има и допълнителни — той е хуморист, а освен това — хуморист под „знамето на документализма“. Изглежда, че документите за историческите личности ще връзват яко ръцете на хумориста или, обратното — всепроникващата язвителност на родения да вижда смешното ще се подиграе с установените факти. Едно банално разрешение можеше да направи разказите поразширени анекдоти за „велики личности“, друго, също банално разрешение можеше да ги направи по-претенциозни фейлетони със съвременна проблематика. Незнакомов не е склонен нито към първия, нито към втория изход и се изправя пред чудатата дилема: да търси смешното в исторически осветените лица на героите, като се придържа към фактите, или да остави героите на законните пиедестали, а да се занимае с „панаира“ в подножието. Въпросния панаир в подножието ще намерим в „Литературните спомени“, в по-новите разкази на писателя. (Там „великите“ са епизодични фигури, до тях се докосва хумористичният персонаж и получава допълнителна характеристика. Разбира се, погледът ми към „спомените“ сега е бегъл.) А „Разкази за петте океана“ са голямото изпитание на Незнакомов не само защото предхождат „спомените“, а и защото тук историческата личност е в центъра, в нея се търси комичното — в характера или в съдбата. И Незнакомов е много близо до светотатствата. И ако разказите ни удивляват, то приятното удивление идва от съзнанието за съвременния, разкрепостен, трезв и весел, широк поглед към великите, поглед на писателя, в който няма нищо подобострастно, и все пак — от гордостта, че е имало такива човеци, от законния данък на уважение. Значи писателят е помирал някак си представите ни за героичното и смехотворното, улучил е мярката.

В „Разкази за петте океана“ — независимо от съвременната проблематика, или по-точно — в служба на съвременната проблематика — оживява ренесансовата личност с всички прояви на неудържима жизненост. Дръзките предприятия на Васко да Гама, желязната воля на Магелан, дяволската упоритост на Хъдзън, дори буйствата на кралския пират Дрейк или фантазюрствата на Америкго — всичко ни говори за отхвърлянето на средновековието, за изправянето на човека лице срещу лице с природата, с широкия свят, със себе си. Това е, което в разказите носи духа на героичното, на величавото и дава на читателя да разбере, че му е устроена среща с хората от пиедесталите. Самата среща обаче става в ежедневието, на равнището на битовото, а тук вече характеристиките не са така „изчистени“ — героят не е само герой и величие е въпрос на доказване. В най-добрите случаи, когато съумява да разгърне един характер, писателят разкрива пътя на своя герой до подвига, и в този път — човешките мъки и страсти, компромиси, подлости, глупости, прозрения, самоотверженост и самовлюбеност, воля и подчинение, дребни сметки и безогледност, страхливост и смелост. . . . Погледът на писателя, повтарям, е поглед на съвременник, демитологизацията не е цел, но съзнанието за историчност се проявява напълно в изграждането на образите. За Незнакомов моралните ценности

са исторически определени и тъкмо верността към епохата му разрешава да не скрива жестоко-хитроумните ходове на великия Васко да Гама, предателствата на Васко Нунес де Балбоа и така нататък. В разказите за „великите“ падат глави на съюзници, измена се на приятели, заграбват се имения, подкупват се стражи, предават се „свои“, заробват се чужди. Какво ли не е имало в дните на един човек, който остава за поколенията със своето: „Еврика!“

Ето тук — в разрешеното от документа и достигнатото с едно въображение, което отчита течението на времето, пространство — се вмъква хумористът.

И тъй като Незнакомов „влиза“ в делничния живот на великите заради съвременните проблеми, тъй особено добре се чувства като хуморист, когато попадне на характер, носещ ярко едно качество, чиито съвременни модификации много ни безпокоят. Сър Френсис Дрейк, „известен повече с прозвището Кралския или Железния пират“, му предлага биография, протекла под знака на побеждаващата дързост и безогледното грабителство. Е, под перото на хумориста се разгръща „Ода за нахалството“ — и като се следи по документи историята на Дрейк, и като „не забравяме, че се намираме в аристократическа Англия от XVI век“, и като не се освобождаваме от присъствието на граф Лейчестър, Елизабет I и т. н., а и като следим морските набези на Дрейк с десетки географски названия по картата, всъщност ставаме свидетели на една сатирична преценка за съвременно нравствено-социално явление. Незнакомов се отнася внимателно към материала, който му предлага историята, диференцира и отношението си към различните лица. Веднъж обектът на смеха е в тях самите, друг път — в силите, които им противостоят. (А и разказът в зависимост от комичната находка веднъж се оформя като биография, втори път — като драматичен епизод, трети път — „наша интерпретация“ на стара легенда.) Така че Магелан остава незасегнат от смеха — смешни са тези, които му устрояват „проблема „Сан Антонио“; затова пък Америго Веспучи ще понесе цялата извистелна от разкритите измами, а Ернан Кортес, завоевателят на Мексико, ще бъде и смешен, и не — в зависимост от своите превращения; Васко Нунес — също.

Вниманието към всичко, което може да му „даде“ историческата личност като човешки характер, все пак е недостатъчно за писателя. Незнакомов-разказвачът винаги е бил нахочив по отношение на комичната случка. И тук, като „развява знамето на документализма“, той се насочва към исторически моменти, обвеяни със слава, но — оказва се — вътрешно богати и с комизъм. Разгромът на Непобедимата армада, подготовката на първото околосветско пътешествие, откриването на острови, континенти, морски пътища. . . Все грандиозни събития, в които хумористът може да намери, каквото му трябва. Трудното за писателя е в задължението да познава „избраните“ от него събития (особено щом в замисъла му влиза не само художествената достоверност, но и документалността). Привлекателното за писателя (особено за хумориста) е тъкмо сложността на тези събития и като социални явления, и като изпитания на различни човешки характери. В такива събития животът се проявява многостранно. Възможно е следователно да се „вземе“ смешната страна и на такава исторически значително събитие като разгрома на Непобедимата испанска армада. Само че хумористът трябва да намери опорните точки за своя присмех, и той ги намира — „стихията на документализма“ му осигурява исторически факти, които дават реална основа на комизма: „престарелия херцог Медина Сидоня, човек съвършено незапознат с морското дело“, поставен начело на флотата, консерватизма на испанското морско дело в сравнение с „дръзкия еретически Албион“, тежестта на инквизицията върху будната мисъл, паразитизма на аристокрацията. В хумористичния разказ „Как бе победе-

на „Непобедимата армада“ тези научно доказани факти са отключени за смяха, известните фигури — разиграни, и празнично натруфена, шумна и суетна, тежката флотилия се понася към своята гибел.

Споменах, че действителната историческа развръзка на събитията в разказите на Незнакомов има извънредно важен ефект като преценка на съвременната проблематика, която се третира. Тя е, така да се каже, последният и най-силен удар на документалността върху визираното зло. (Изглежда, писателят се забавлява да ни разказва безкрайните стълкновения между капитан Хъдзън и хората от неговия екипаж — „хората на Митчъл“, „хората на Колбърн“, групата около тоя и групата около оня. Изглежда смешен е тоя побелял дявол, обладан от фикс-идеята да открие някакъв несъществуващ морски път, и, изглежда, прави че излезат негодуващите хорица около него. Но идва финалът — трагичен и известен от историята: „Хъдзън, синът му Чарли и седемте членове на екипажа, които останали верни на своя капитан и в нещастие-то, били свалени в спасителната лодка и оставени сред бурния залив без никакви хранителни припаси и без нито една пушка. Това било равносилно на убийство...“ Става ясно, че авторът се е глумил не с упорития капитан, а с тези, които всякак му пречат, че изгражда една странна прослава на мъжеството и откривателската дързост (странна, защото е постигната чрез иронията) и че вижда злото в действията на враждуващите около него хора. Истинността на финала не само напълно уточнява за читателя прицела на хумориста, но и показва реалната сила на злото. Хъдзън, лишен от опората на екипажа си, останал фактически самотен в откривателското си начинание, загива, на Колумб е отнето общественото признание, Васко Нунес де Балбоа, откривателят на Тихия океан, е обезглавен по кралска присъда... Колко много исторически трагедии в един сборник с хумористични разкази! Функционално оправдани обаче. Най-големите човешки дела са извършвани в непрестанни борби със злото и много пъти злото е убивало най-ярките носители на човешкия прогрес. Без да спре историческото развитие и без да помрачи славата на великите, злото във всичките си проявления ужасно затруднява делата и носи много лично нещастие на най-светлите личности. Документалната развръзка в разказите на Незнакомов с нейния реален трагизъм изтъква силата на негативното начало, не позволява да се допусне някакво подценяване. Така че и най-забавните, пресъздадени с много хумор приключения, увенчани със своя трагичен действителен финал, зазвучават със сатирична сила (и ни разколебават от своя страна в еднозначната характеристика на автора — хуморист или сатирик). Понеже разказите са всъщност съвременни по проблематика и цялата „историческа действителност“ в тях е своеобразна съвременност, трагичните (пак подчертавам — документални) финали насищат творбите със силата на художественото предупреждение. В цялата книга звучат последните думи на автора „Хора, бдете!“ (Документалното в разказите на Незнакомов изпълнява сходна роля с различни художествени деформации на действителността у други автори, хумористи и сатирици — извличане на преден план на вредното, негативното, порока, ограждането му с предупредителни знаци.)

Има разкази, при чието създаване писателят е разполагал с по-малко факти, справял се е с исторически загадки и с множество научни хипотези. Тогава неговото въображение получава съблазнителни предимства, като че ли отпадат досадните задължения на фактолога. Но всъщност разказът (сам по себе си) се лишава от изтъкваните досега услуги на документалното начало, остава една хумористична история с квазинаучна стойност и съвременен адресат, близка до притчите, каквито Незнакомов и по-рано е писал. Към тези разкази можем да причислим „Гибелта на Атлантида“, „Приключенията на доктор Пиколомини в Нова Гвинея“. Но! За читателя летописният характер и на тези

разкази не се поставя под съмнение, те продължават да се възприемат като документално четиво в степента, отнасяща се и до другите разкази. Духът на документализма е продължил да владее. (Тук може да се говори за художествена функция на цикличното оформяне на разказите, за контактуването на творбите една с друга в читателското съзнание.)

У нас художническите търсения на писателите-хумористи и сатирици въобще са толкова оживени, че би било неестествено в техните среди да не се проявеше характерният за съвременната ни литература интерес към документалното начало. При Незнакомов — виждаме — се проявява, и то по оригинален и плодотворен начин. „Стихията на документализма“, здраво овладяна от автора и „сработена с художествената измислица, дава полезна енергия в сатиричното третиране на явленията. Безспорно се задълбочават характеристиките на злините — защото историята ги представя с „биографията“ им в развитието на човечеството през вековете. Присъдите над различните обекти се уточняват и придобиват категоричност — защото към авторското мнение се „прилага“ тежката дума на фактите. Обогаत्या се персонажът на хумористичната проза — с тези герои, които свързват минало — съвремие в себе си. Авторският субект получава нови превъплъщения и по-сигурни позиции спрямо обекта на присмеха. Забавното, увлекателното, любопитното по особен начин се превръща в сериозно внушение на авторската мисъл. И „Разкази за петте океана“ от значителен факт в биографията на един писател минава в категорията на творбите, жанрово обогатяващи и обновяващи съвременната българска литература.